

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

13110

”מורנו” להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

מכון גבוה
ללימודי היהדות
ירושלים

כבוד ועונג שבת (שיעור 3)

זכור את יום השבת לקדשו

שיעור מספר 29

בעשרת הדברות ציווה הקב"ה את ישראל 'זכור את יום השבת לקדשו'. זהו הציווי הראשון עליו נצטוו ישראל ביחס לשבת. בשיעור זה נברר את משמעות הזכירה והקידוש, ואת היחס בין מצוות הזכירה והקידוש לבין מצוות הקידוש על היין.

א. מצוות "זכור את יום השבת לקדשו"

בעשרת הדברות נצטוונו -

שמות פרק כ פסוק ח

זְכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ:

התורה ציוותה לזכור את יום השבת לקדשו. מהי זכירה ומהו קידוש? המקורות התנאיים מספקים מספר תשובות לשאלה זו -

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ז

זכור ושמור, זכור מלפניו ושמור מלאחריו, מכאן אמרו מוסיפין מחול על הקדש, משל לזאב שהוא טורד מלפניו ומלאחריו. אלעזר בן חנניה בן חזקיה בן חנניה בן גרון אומר, זכור את יום השבת לקדשו, תהא זוכרו מאחד בשבת, שאם יתמנה לך מנה יפה תהא מתקנו לשם שבת. רבי יצחק אומר, לא תהא מונה כדרך שאחרים מונין אלא תהא מונה לשם שבת

שלושה פירושים ניתנו למצוות הזכירה במדרש זה -

1. ת"ק - 'זכור' - מלפניו. קבלת קדושת השבת לפני הגעת היום השביעי (במצווה זו עסקנו באריכות בשיעור 27).
2. אלעזר בן חנניה - ההכנה לשבת במשך כל השבוע. בכל פעם שיש הזדמנות לקנות משהו מיוחד - יקנה אותו לכבוד שבת.
3. רבי יצחק - מניין ימות השבוע ביחס לשבת. באופן זה ציר הזמן של השבוע סובב סביב השבת. השבת היא המטרה, או נקודת המוצא, של יתר ימי השבוע. הצד השווה שבפירושים הללו - הזכירה לקדש נעשית בימי החול, ולא בשבת. שמאי הזקן חידד את היחס בין 'זכור ושמור' באופן חד יותר -

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק כ פסוק ח

שמאי הזקן אומר: זכרה - עד שלא תבוא, ושמרה - משתבוא. אמרו עליו על שמאי הזקן שלא היה זכרון שבת זו מתוך פיו לקח חפץ טוב אמר זה לשבת כלי חדש אומר זה לשבת

ההכנות לשבת הנעשות לפני בוא השבת הן קיום של מצוות 'זכור', ואילו שמירת השבת מתחילה עם כניסת השבת. הרמב"ן מסביר את חשיבות זיכרון השבת בכל עת -

רמב"ן שמות פרק כ פסוק ח

ועל דרך הפשט אמרו (במכילתא כאן) שהיא מצוה שזכור תמיד בכל יום את השבת שלא נשכחו ולא יתחלף לנו בשאר הימים, כי בזכרנו אותו תמיד יזכור מעשה בראשית בכל עת, ונודה בכל עת שיש לעולם בורא, והוא צוה אותנו באות ה'ה' כמו שאמר (להלן לא יג) כי אות היא ביני וביניכם. וזה עיקר גדול באמונת האל.

כל התנאים הללו, והרמב"ן בעקבותיהם, הדגישו שמצוות 'זכור' היא ציווי המתייחס להתנהלות במשך השבוע, ולא בשבת עצמה. להלכה נפסק שיש לקיים את מצוות זכירת השבת לקדשו גם בשבת עצמה -

ילקוט שמעוני תורה פרשת בחקותי רמז תרעא

זכור את יום השבת לקדשו, יכול בלבד, כשהוא אומר שמור את יום השבת, הרי שמירת הלב אמורה, הא אינו אומר זכור את יום, אלא להיות שונה בפיך

האם יש מחלוקת בין התנא הזה לבין התנאים הקודמים? בהחלט יתכן שלא. כולם מסכימים שציווי זה מכיל שני פנים - האחד - ההכנות לשבת, והפיכת השבת לציר המגדיר את השבוע. השני - מצוות הזכרת השבת לקדשו בפנינו.

הרמב"ן הוסיף פן נוסף למצוות הקידוש -

רמב"ן שמות פרק כ פסוק ח

לרבותינו עוד בו מדרש ממלת לקדשו, שנקדשהו בזכרון, כענין וקדשתם את שנת החמשים שנה (ויקרא כה י), שהוא טעון קדוש ב"ד לומר ביובל מקודש מקודש, אף כאן צוה שזכור את יום השבת בקדשנו אותו

ביובל בית הדין מצווה להחיל את הקדושה על השנה הזאת. לכאורה מדובר כאן לא בציווי להתייחס לקדושה קיימת ולהגיב לקדושה זו, אלא ליצור אותה! וכך כותב הרב ליכטנשטיין –

קדושת אביב (סיכומי שיעורים של הרא"ל ליכטנשטיין, ראש ישיבת הר עציון) שער א' "קידוש" עמוד 106

מעצם ההשוואה שעורך הרמב"ן בין השבת ליובל עולה כי הקידוש מקדש את השבת. אין הקידוש אך ורק אמירת דברי שבח ותיאור של הקדושה הקיימת זה מכבר, אלא הקידוש – כשמו כן הוא – מעשה של יצירה, אשר על ידו השבת מתקדשת והולכת. אף על פי שהשבת קביעה וקיימת מלמעלה, מכל מקום, בני אדם שוכני חומר מקדשים אותה מלמטה, באמצעות הקידוש. מוסיפים הם קדושה על קדושתה ... אף על גבי קדושה קיימת ניתן, וצריך, להטביע קדושה נוספת, מגוון אחר; אף אם אותה קדושה קמאית באה מלמעלה

קידוש בפה, או על היין?

האם מספיק להזכיר את קדושת השבת בפה? לפי הילקוט שמעוני שהובא לעיל משמע שכן. אך בגמרא נאמר –

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קו עמוד א

תנו רבנן: זכור את יום השבת לקדשו - זוכרהו על היין

מהו היחס בין הלימוד שהובא במדרש לבין הלימוד שהובא בגמרא? האם מצוות זכירת השבת לקדשו נעשית בדיבור בלבד, או על היין? בשאלה זו נחלקו הראשונים.

ספר המכריע (לבעל ה'התוספות רי"ד') סימן עא

גרסינן בפרק ערבי פסחים תנו רבנן זכור את יום השבת לקדשו זכרהו על היין בכניסתו וכו'. מכאן למדנו שקידוש היום הוא מן התורה ... אבל האי דקתני על היין נראה לי דלאו מן התורה הוא אלא מדרבנן

הרי"ד הסביר שמן התורה יש מצווה לקדש את השבת בדיבור, וחז"ל תיקנו שקידוש זה ייעשה על היין.

על הנזיר נאסר לאכול ולשתות מכל דבר שהופק מהגפן. הגמרא מביאה דרשה המסבירה מדוע הפסוקים מפרטים כל כך הרבה דוגמאות לדברים שניתן להפיק מהגפן –

תלמוד בבלי מסכת נזיר דף ג עמוד ב

כתיב: מיין ושכר יזיר! ההוא מיבעי ליה: לאסור יין מצוה כיון הרשות. מאי היא, קדושתא ואבדלתא? הרי מושבע ועומד עליו מהר סיני!

חברותא נזיר דף ג עמוד ב

ההוא קרא "מיין ושכר יזיר", מיבעי ליה, אותו מקרא נצרך ללמד: לאסור על הנזיר אף יין מצוה [יין שמצוה לשתותו] כיון הרשות! ופרכינן: וכי מאי היא "יין מצוה", הרי ודאי יין דקידושא ואבדלתא [יין של קידוש ושל הבדלה]!!¹ המפרש² פירש –

המפרש על מסכת נזיר דף ג עמוד ב

לאסור יין מצוה כיון הרשות מאי היא קדושתא ואבדלתא - מי חייל עליה איסור נזירות? והרי מושבע ועומד עליו מהר סיני הוא - דכתיב זכור את יום השבת לקדשו זוכרהו על היין ... וקיימא לן דנשבע לבטל את המצוה פטור, דלא אתיא שבועה ומבטלה מצוה

המפרש מבאר שהגמרא דוחה את האפשרות שיין קידוש ייאסר על הנזיר, שהרי אין אפשרות להישבע להיפטר ממצוה.

ניסוח הגמרא הוא "מושבע ועומד מהר סיני". לפי המפרש עולה שחובת קידוש על היין היא דאורייתא. כיצד יישב הרי"ד את הגמרא בנזיר? לכאורה כמו ר"ת -

ספר הישר לר"ת (חלק החידושים) סימן סב

טעו הקדמונים בפירוש של שמועה. אלא הכי פירושה – יין מצוה מאי היא, קידוש והבדלה?, ורבייה קרא לאסור. ופריך – מאי איצטריך קרא לאסור, הרי מושבע מהר סיני הוא, וכי מושבע מהר סיני אקידוש ואהבדלה דרבנן?! מי איצטריך למיסר דרבנן?!

¹ כפי שנראה, המשפט האחרון בגמרא נתון במחלוקת ראשונים, ולכן לא הובא ביאור החברותא למשפט זה.
² על רוב המסכתות בש"ס וילנא, הועמד פירושו של רש"י בצד הפנימי של הדף. במסכת נזיר פירוש זה הוחלף בפירוש אחר. עורכי ש"ס וילנא המקוריים כתבו בפתיחה (ואלה ההוספות שהוספונו, סעיף כ') שהפירוש על הדף במסכת נזיר הוא פירוש ריב"ז, ולא רש"י. רבים עסקו בשאלת זיהוי זה. דיון בנושא ניתן לראות בקישור זה. אנו לא ניכנס לשאלת הזיהוי, ונקרא לו 'המפרש'.

רבינו תם פירש את הגמרא כך – הגמרא הציעה ללמוד מהפירוט של סוגי המשקאות האסורים על הנזיר, לאסור יין מצווה. שואלת הגמרא – מהי הכוונה ב"יין מצווה"? לא יתכן שמדובר ביין קידוש, שהרי אין חובה דאורייתא לשתות יין בקידוש. אם אין חובה דאורייתא, לא יתכן שהתורה עוסקת בזה. אם כך ניתן לסכם שהמפרש (וכן הקדמונים אליהם מתייחס רבינו תם) למדו שקידוש על היין היא חובה דאורייתא, ואילו לפי ר"ת והרי"ד, חובת הקידוש היא דאורייתא, אך חובתה על היין – דרבנן. הרשב"א התבקש להתייחס לסוגיה זו מכיוון אחר –

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לג עמוד א

אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות

מגמרא זו משמע שחז"ל הם אלו שתיקנו את הברכות ואת הקידוש.

לעומת זאת, בסוגיא אחרת, במסכת ברכות, לומדים שחיובן של נשים בקידוש הוא דאורייתא –

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כ עמוד ב

אמר רב אדא בר אהבה: נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה. - אמאי? מצות עשה שהזמן גרמא הוא, וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות! - אמר אבוי: מדרבנן. - אמר ליה רבא: והא דבר תורה קאמר! ועוד, כל מצות עשה נחייבינהו מדרבנן! - אלא אמר רבא: אמר קרא זכור ושמור - כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה, והני נשי, הואיל ואיתנהו בשמירה - איתנהו בזכירה

רש"י מסכת ברכות דף כ עמוד ב

בשמירה - דלא תעשה מלאכה (שמות כ').

והני נשי איתנהו בשמירה - דתנן (קדושין דף כ"ט, א') כל מצות לא תעשה, בין שהזמן גרמא בין שאין הזמן גרמא - נשים חייבות, דהשוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשים שבתורה.

נשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן, אך חייבות להישמר מכל האיסורים, גם אם הזמן גרמן. הנשים חייבות לשמור שבת, ומכיוון ש'זכור' ו'שמור' נאמרו בדיבור אחד, חיובן ב'שמור' מחייב אותן גם במצוות 'זכור'. על כן מסקנת הגמרא היא שנשים חייבות בקידוש דאורייתא. אם נשים חייבות בקידוש מדאורייתא, ודאי שישנה חובת קידוש מדאורייתא.

שאלה נשלחה לרשב"א, ובה הוצע הסבר ליחס בין הסוגיה בדף כ' לבין הסוגיה בדף ל"ג –

שו"ת הרשב"א חלק ד סימן רצה

עוד שאלת: קידוש היום, משמע בפרק אין עומדין (ל"ג ע"א), דהוי מתקנת אנשי כנסת הגדולה. ובפרק מי שמתו (כ ע"ב), חזינן דהוי מדאורייתא.

וחזינן דמדאורייתא, לקדשו ולומר: שבת היום; כעין קידוש היובל. ואנשי כנה"ג תקינו לה ברכה, ונוסח.

המקשה עצמו הסביר – מדאורייתא יש חובה לקדש את היום. אך לכך דיינו לומר "שבת היום". אנשי כנסת הגדולה תיקנו ברכה ונוסח מסויימים יותר.

הרשב"א הסכים עם הצעת המקשה, והביא מקורות נוספים לכך שציווי התורה לקדש את השבת לא בהכרח כולל חיוב לעשות זאת על היין –

תשובה: איברא, קידוש היום מדאורייתא, כמו שמפורש בפרק מי שמתו (דף כ:). ולא נחלק אדם בדבר זה. וההיא דפרק אין עומדין (שם): אי"ר חייא ברבי אבא אי"ר יוחנן: אנשי כנסת הגדולה, תקנו להם לישראל, ברכות ותפלות קדושות והבדלות. על כרחין, לאו עיקרן של דברים ממש קאמר ... עיקרן דבר תורה. ונוסח ברכות, ומקומן, מתקנת אנשי כנה"ג ... וכן קידוש היום, לזכור אותו בכניסתו, כעין שבח וקילוס, כענין מאמר (שבת דף ק"ט): רבי חנינא שהיה אומר: נצא ונקבל פני שבת מלכתא כו'. והיה מקלס ואומר: בואי כלה, בואי כלה, וכיוצא בזה, בקריאת פסוקי קדושת השבת, בקריאת: ויכולו, או: ושמרו בני ישראל את השבת, וכיוצא באלו. וכל אחד ואחד אומר, כפי שיזומן לו מעניני שבחו, וקדושתו, והזכרת קדושתו, ובעל פה, ובלא שום נקיטת חפץ: לא כוסו, ולא פתו.

באו הם, ותקנו לכל נוסח אחד, במקום סעודה, ובחפץ. ותקנו שיזכירו קדושתו על היין, לפי שאין אומרים שירה אלא על היין. ותקנו להזכירו בתפלה, וקבעו לו ברכה רביעית ... ומה שאמרו: זכרהו על היין; מדבריהם הוא ...

הרשב"א מרחיב כאן בדרכי קידוש השבת – באמירת "בואי כלה", באמירת "ויכולו", וכדו'.

הרשב"א הסכים לפתרון הסתירה שהציע המקשה, ואף הרחיבה. אם כך נקודה זו הייתה ברורה ומוסכמת. אך המקשה הקשה מהגמרא בנזיר שהובאה לעיל –

אלא דקשה לי, הא דגרסינן בנזיר (ג ע"א) מיין ושכר יזיר: לעשות יין מצוה, כיון הרשות. וקא בעי: מאי ניהו? אילימא קדושא ואבדלתא, מושבע ועומד מהר סיני הוא. אלמא: קידושא ואבדלתא על היין, דבר תורה, והדרא קושיין לדוכתא.

את הקושיה הזו הרשב"א תירץ בעזרת דברי ר"ת –

ומה שאמרו שם, בפ"ק דנזיר: אילימא קדושה ואבדלתא, מושבע ועומד מהר סיני הוא, כבר כתב ר"ת ז"ל דהכי גרסינן: וכי מושבע ועומד מהר סיני הוא

ברם לכאורה הר"ן חלק על כך.
בסוגיה במסכת שבת (דף כ"ג ע"ב) נפסק שמי שאין לו מספיק כסף לקנות נר חנוכה ויין לקידוש – יקנה נר חנוכה, מפני שהפרסומי ניסא שנעשה על ידי נרות חנוכה עדיף.

חידושי הר"ן מסכת שבת דף כג עמוד ב

בתר דבעיא הדר פשטה – נר חנוכה עדיף משום פרסומי ניסא. ואם תאמר והיכי דחינן קידוש היום דאורייתא משום נר ביתו ונר חנוכה? י"ל דלא דחינן ליה, דהא אפשר לקדושי אריפתא (על פת), אלא דאי לאו משום שלום ביתו ופרסומי ניסא מצוה מן המובחר טפי אדחמרא כדאמרין זוכרהו על היין בכניסתו.

הר"ן מקשה – איך יתכן שהגמרא דוחה חיוב דאורייתא של קידוש בגלל 'פרסומי ניסא'? תשובתו היא שניתן לקדש על הפת ולא בהכרח על היין, כמו שנאמר בגמרא –

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קו עמוד ב

אמר רב ברונא אמר רב: הנוטל ידיו לא יקדש. אמר להו רב יצחק בר שמואל בר מרתא: אכתי לא נח נפשיה דרב שכחנינהו לשמעתתיה! זמנין סגיאיין הוה קאימנא קמיה דרב, זימנין דחביבא עליה ריפתא - מקדש אריפתא, זימנין דחביבא ליה חמרא - מקדש אחמרא.

רש"י מסכת פסחים דף קו עמוד ב

נטל ידיו לא יקדש - דקידושא מפסיק בין נטילה לאכילה, והוי כהיסח הדעת, ובעי נטילה אחריתי בתר קידושא. דחביבא ליה ריפתא - שהיה רעב מקדש אריפתא [על הפת], אלמא לא בעי נטילה אחריתי, אלא מעיקרא משי ואכיל נהמא דקידושא. דחביבא ליה חמרא - שהיה צמא.

חברותא פסחים דף קו עמוד ב

הנוטל ידיו בליל שבת קודם הסעודה, שוב לא יקדש בעצמו, אלא ישמע קידוש מאחר. כי הקידוש הוי הפסק בין הנטילה לסעודה, דהוי כהיסח הדעת, ויצטרך ליטול ידיו שוב. אלא, ישמע קידוש מאדם אחר, וישתה, דזה לא הוי היסח הדעת הואיל ואינו מברך בעצמו [ואף אם ירצה ליטול ידיו שוב, אין לו לקדש, שהרי הברכה הראשונה שבירך על נטילת ידים תהא לבטלה]. ועל כן יש לנהוג לכתחילה שקודם יקדש, ואח"כ יטול ידיו. אמר להו רב יצחק בר שמואל בר מרתא: אכתי עדיין לא נח נפשיה דרב, וכבר שכחנינהו לשמעתתיה! דהא זימנין סגיאיין פעמים רבות הוה קאימנא קמיה דרב. זימנין דחביבא עליה ריפתא, כשהיה רעב והיתה חביבה עליו הפת הוה מקדש אריפתא. זימנין דחביבא ליה חמרא, שהיה צמא והיה חביב עליו אז היין, הוה מקדש אחמרא.

מסקנת הגמרא היא שכוונת רב ברונא לא הייתה שהנוטל ידיו לא יקדש כלל, אלא שאם אדם ממחר ליטול ידיים, כנראה שהוא מעדיף לקדש על הפת, ולא על היין.

❖ הרחבות – האם להלכה מותר למי שמעדיף פת לקדש על הפת ולא על היין?

חזרה לדברי הר"ן – הר"ן אומר שכוונת הגמרא, שאמרה שיקנה נרות ולא יין, לא הייתה שלא יקדש, אלא הרשב"א באותה תשובה הביא גם את הקושיה וגם את התירוץ של הר"ן כראיות לשיטתו –

שו"ת הרשב"א חלק ז סימן רצה

ותדע לך (שיוצאים ידי חובת קידוש מדאורייתא בתפילה וכדו'), דהא כי חביבא ליה ריפתא. מקדש אריפתא. ואלו היתה זכירתו על היין דבר תורה, משום חביבותא היכי מבטלינן ליה לכוס ונר ביתו, לקידוש היום, דאמר'י (שבת כ"ג ע"ב) נר ביתו עדיף, אמאי? והיכי אתי נר ביתו, ודחי ליה לעשה דדין קידוש היום?

הרשב"א מביא שתי ראיות לכך שאין חובת קידוש על היין – 1. קושיית הר"ן – אם החובה לקדש על היין היא חובה מן התורה, כיצד יתכן שנעדיף את נרות חנוכה, דרבנן, על חובת קידוש על יין, שהוא מן התורה? 2. אם הקידוש על היין היא חובה מן התורה, כיצד יתכן שמי שמעדיף יקדש על הפת? מסתבר שהר"ן סבר שחיוב התורה הוא לקדש בסעודה, על יין או על פת. כך או כך, מן הדברים עולה שהר"ן סבר שחובת קידוש על היין (או הפת) היא חובה מן התורה, בניגוד לרשב"א.

הרמב"ם פסק –

רמב"ם הלכות שבת פרק כט הלכה א

מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים שנאמר 'זכור את יום השבת לקדשו', כלומר זכרהו זכירת שבח וקידוש, וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש היום וביציאתו בהבדלה.

הלכה ו

מדברי סופרים לקדש על היין ולהבדיל על היין

הלכה ז

כיצד הוא עושה לוקח כוס שהוא מחזיק רביעית או יתר ומדיחו מבפנים ושוטפו מבחוץ וממלאהו יין ואוחזו בימינו ומגביהו מן הקרקע טפח או יתר ולא יסייע בשמאל, ומברך על הגפן ואחר כך מקדש, ומנהג פשוט בכל ישראל לקרות בתחלה פרשת ויכלו ואחר כך מברך על היין ואחר כך מקדש ושונה מלוא לוגמיו ומשקה לכל בני חבורה ואח"כ נוטל ידיו ומברך המוציא ואוכל

אחרי דברי הרי"ד, ר"ת והרשב"א, דברי הרמב"ם ברורים – יש מצווה עשה מן התורה לקדש, סופרים תיקנו שהקידוש יהיה על היין.

היחס בין החיוב מדאורייתא לחיוב מדרבנן

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לג עמוד ב

קידוש – אף על גב דמקדש בצלותא (בתפילה), מקדש אכסא (על הכוס)

ניתן להבין את דברי הגמרא בשני אופנים –

1. למרות שאדם יוצא ידי חובת הקידוש בתפילה, חז"ל תיקנו שיקדש שנית, על הכוס.
2. למרות שאדם אומר את ברכת "מקדש השבת" בתפילה, הוא לא יצא ידי חובת קידוש מדאורייתא, וחייב לקדש על הכוס.

כפי שראינו, רוב הראשונים ביארו באופן הראשון. מצוות קידוש דאורייתא יכולה להיעשות בכל אמירה המזכירה את קדושת השבת. הקידוש על כוס יין הוא תקנה של חז"ל. בתשובתו שהובאה לעיל הרשב"א מביא מספר דוגמאות לקיום מצוות הקידוש מדאורייתא –

שו"ת הרשב"א חלק ז סימן רצה

קידוש היום, לזכור אותו בכניסתו, כעין שבח וקילוס, כענין מאמר (שבת דף קיט): רבי חנינא שהיה אומר: נצא ונקבל פני שבת מלכתא כו'. והיה מקלס ואומר: בואי כלה, בואי כלה, וכיוצא בזה, בקריאת פסוקי קדושת השבת, בקריאת: ויכולו, או: ושמרו בני ישראל את השבת, וכיוצא באלו. וכל אחד ואחד אומר, כפי שיוזמן לו מעניני שבחו, וקדושתו, והזכרת קדושתו, ובעל פה, ובלא שום נקיטת חפץ: לא כוסו, ולא פתו.

ברם, את האפשרות הראשונה עצמה ניתן לנסח בשני אופנים –

- א. למרות שאדם יוצא ידי חובת הקידוש בתפילה, חז"ל תיקנו שיקדש שנית, על הכוס.
 - ב. למרות שאדם יכול לצאת ידי חובת הקידוש בתפילה, חז"ל תיקנו שיקדש שנית, על הכוס.
- לכאורה שתי האפשרויות הללו תלויות במחלוקת הפוסקים, הבאה –
נאמר בגמרא –

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קו עמוד א

זכור את יום השבת לקדשו - זוכרהו על היין בכניסתו

היו מהראשונים שהבינו מגמרא זו שיש דרישה הלכתית שהקידוש יעשה כמה שיותר סמוך לכניסת השבת. כך פסקו הטור והשולחן ערוך –

טור אורח חיים הלכות שבת סימן רעא

וכשיבא לביתו ימהר לאכול מיד דתניא זכור את יום השבת לקדשו זכרהו על היין בכניסתו

האם משמעות הדברים היא שעלינו למהר מבית הכנסת לקדש סמוך לכניסת השבת? הרמ"ע מפאנו מסביר מדוע אין אנו חייבים לעשות כך –

שו"ת הרמ"ע מפאנו סימן ב

ולפי דרכנו למדנו מנהגן של רוב ישראל משנים קדמוניות שלא להיות נדחפים אל ביתם בשבת לסעודת הלילה תכף אחר תפלת הערב אלא כל אחד לפי עונג שלו, והנח להם לישראל שבני נביאים הם ... דיין ודאי דרבנן הוא ומצות זכירה שהיא דאורייתא קימננה בתפלה בכניסתו דוקא דחתמינן בה מקדש השבת

הרמ"ע מפאנו מסביר שאין צורך למהר לקדש בבית, מכיוון שבתפילת ערבית (ובקבלת שבת, כפי שלמדנו מדברי הרשב"א) כבר קיים את החיוב דאורייתא לקדש את השבת בכניסתו. הקידוש שיעשה על הכוס כשיבוא לביתו הוא חיוב דרבנן, ואין דרישה שימהר לקיים גם אותו בכניסת השבת. מדבריו עולה שהוא פסק כאפשרות הראשונה – האדם קיים את חובתו מדאורייתא בקידוש שבתפילה, והקידוש על הכוס הוא חיוב מדרבנן. המשנה ברורה פסק את הדברים, אך הדגיש את החשיבות לשים לב ולהיות רגיש למי שעלול להיפגע מכך אם מתעכבים יותר מדי אחרי התפילה –

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רע"א סעיף א

מ"מ נראה דהיכא דיש בזה משום שלום בית או שיש לו בביתו משרתים או שאר אורחים ובפרט אורח עני לא יאחר בכל גווני דכיון דהם מוטלים עליו לא יוכל לעכבם
וכך ביאר המגן אברהם את הדברים –

מגן אברהם סימן רע"א ס"ק א

וני"ל דמדאורייתא בקידוש שאמר בתפילה סגי, דקרא כתיב 'זכור את יום השבת', והרי זכר אותו, וקידוש במקום סעודה רבנן תקנוהו

לפי הדברים הללו יוצא שהאדם שמתפלל קבלת שבת ותפילת ערבית קיים את מצוות "זכור את יום השבת לקדשו", ובבואו לביתו הוא מקיים את תקנת חכמים לקדש על הכוס, כאפשרות הראשונה שהצענו לעיל.
(לגבי קידוש במקום סעודה נרחיב בעז"ה בשיעור הבא).
ה'דגול מרבבה' (הערות על סדר השולחן ערוך לבעל שו"ת 'נודע ביהודה') העלה מספר נפקא מינות לכך –

דגול מרבבה על מגן אברהם סימן רע"א ס"ק ב

אם כבר התפללה ערבית – יצאה ידי חובת דאורייתא במה שהזכירה בתפילה ... ואפילו קטן פחות מ"ג מוציא האישה אם התפללה ערבית, דאתי דרבנן ומפיק דרבנן ... ואין חילוק בזה בין אישה לאיש, דגם איש – אם התפלל ערבית, יכול הקטן להוציאו אם הקטן עדיין לא התפלל

הקטן חייב בקידוש רק מדין חינוך, שהוא חיוב מדרבנן, ולכן אינו יכול להוציא איש או אישה גדולים, החייבים בקידוש מדאורייתא. אך כל מי שהתפלל (או התפללה) קבלת שבת או ערבית חייבים בקידוש מדרבנן בלבד, והקטן, שאף הוא חייב בקידוש מדרבנן³, יכול להוציא אותם ידי חובת המצווה.
אך החשבון הזה מעלה ספק גדול.
כאמור, נשים חייבות בקידוש מדאורייתא. כך פסק בשולחן ערוך –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רע"א סעיף ב

נשים חייבות בקידוש אף על פי שהוא מצות עשה שהזמן גרמא, משום דאיתקש זכור (שמות כ, ח) לשמור (דברים ה, יב) והני נשי, הואיל ואיתנהו בשמירה איתנהו בזכירה, ומוציאות את האנשים הואיל וחייבות מן התורה כמותם
האישה יכולה להוציא את האיש ידי חובת קידוש. אך יש לבחון האם ההיפך תמיד נכון. זה הוא ספקו של הדגול מרבבה –

דגול מרבבה על מגן אברהם סימן רע"א ס"ק ב

ואמנם מה שאני מסתפק, אפילו באיש המקדש ומוציא אשתו ובני ביתו, אם הנשים לא התפללו ערבית, והאיש כבר התפלל ערבית, אם כן האיש אינו מחייב מן התורה, והנשים שלא התפללו – חייבות מן התורה, אם יוצאות בשמיעתן מן האיש?

המנהג הרווח בעם ישראל הוא שהאיש מקדש ומוציא ידי חובה את בני משפחתו. אך במשפחה בה האיש התפלל קבלת שבת וערבית, והאישה לא התפללה קבלת שבת או ערבית, לפי הדברים שלמדנו עד כה עולה שהאיש חייב בקידוש מדרבנן בלבד, ואילו האישה חייבת בקידוש מדאורייתא! האם במצב כזה יכול האיש לקדש ולהוציא את אשתו ידי חובת קידוש? שמא יותר נכון לעשות כדברי השולחן ערוך, והאישה, שלא התפללה, תקדש?
הדגול מרבבה מציע פתרון –

האנשים שקיבלו ערבות בהר גריזים והר עיבל, נתערבו גם בעד הנשים, אם כן שפיר מוציא האיש את האישה, אף שכבר יצא

הדגול מרבבה מציע שאיש החייב בקידוש מדרבנן יכול להוציא את אשתו, על אף שהיא חייבת מדאורייתא, מכיוון שהוא ערב לה.

❖ הרחבות – 'כל ישראל ערבים זה לזה' – האמנם?

רע"א מציע פתרון פשוט יותר –

רבי עקיבא איגר אורח חיים סימן רע"א (על מג"א ס"ק א)

לכאורה לאו דוקא תפלה אלא דכל שמזכיר שבת ואומר 'שבתא טבתא' גם כן יוצא, דמכל מקום הזכיר שבת⁴

הספק של הדגול מרבבה הניח שאישה שלא התפללה קבלת שבת או ערבית לא קיימה את מצוות "זכור את יום השבת לקדשו". רע"א מפקפק בזה – שמא עצם אמירת "שבת שלום" מספיקה לקיום מצוות התורה

³ ההנחה כאן היא שהקטן חייב במצווה מדרבנן. ואם הקטן כבר התפלל? לכאורה יש כאן שתי סיבות שחייבו יהיה מדרבנן בלבד – 1. הוא קטן. 2. הוא כבר התפלל. האם יש משמעות ל'דרבנן הכפול' הזה? עיינו בשיעור הציון סימן רע"א ס"ק ב שהביא מחלוקת בשאלה זו.
⁴ האם הרשב"א בתשובה שראינו לעיל מסכים עם רע"א?

לקדש את השבת בפיו? אם כך, רחוק הוא שיהיה מי מבני או בנות הבית שלא קיימו את חיוב התורה של "זכור את יום השבת לקדשו" לפני הקידוש.
(מסופר על הרב מרדכי אליהו שהיה מקפיד לברך חילונים ב"שבת שלום", בתקווה שיענו לו בברכה זו, ובזה יצאו ידי חובת קידוש מדאורייתא).

אך הפרי מגדים חלק על כל הכיוון הראשון שהצענו –

פרי מגדים אורח חיים פתיחה כוללת חלק ג אות ח

נקיטנא מהני מילי מעלייתא דכתיבנא הוא כך – כל מילי דרבנן אמרו במצות עשה שצריך לעשות כך, אם הזיד ולא עשה כן – אף מן התורה לא יצא (ובאונס יצא). ויצא לנו הדין כך – הדמיון (כלומר – לדוגמא): מי שהתפלל תפלת ח"י בשבת, והזכיר שבת, דיצא מן התורה ידי קידוש, מכל מקום הואיל וחז"ל אסמכהו אקרא על הכוס יין, וקידוש במקום סעודה דווקא, אם כן אף מן התורה לא יצא. ואם שמע אחר כך מקטן שהגיע לחינוך – לא יצא

כפי שעולה מהדברים, הפרי מגדים נקט כאפשרויות השניה שהוצגה לעיל. כך הוא מסביר את היחס בין החובה מדאורייתא לבין החובה מדרבנן –

אמנם מצוות קידוש דאורייתא היא המצווה לזכור בפה, בכל אופן שהוא, כפי שעלה ברוב הראשונים, וכפי שפירט הרשב"א בתשובה. אבל, מאחר וחז"ל תיקנו את הקידוש על הכוס, מי שעובר על דבריהם ולא מקדש על הכוס – גם לא יוצא ידי חובת קידוש מדאורייתא (במצב של אונס, אם אין לו יין וכדו' – גם הפרי מגדים כתב שיקיים את מצוות התורה באמירת הקידוש ללא כוס).

לכן הפרי מגדים חלק על הנפקא מינות שכתב הדגמ"ר – הקטן לא יכול להוציא את הגדול ידי חובת קידוש על הכוס, שהרי הגדול לא יצא ידי חובת קידוש דאורייתא בתפילתו עד שיקדש על הכוס. וכן איש שהתפלל יכול להוציא אישה, גם אם לא התפללה וטרם קידשה את השבת בפיה.

יסודו של הפרי מגדים בנוי על ההבנה שלאחר שחז"ל הגדירו את קיום המצווה באופן מסויים, לא ניתן לצאת ידי חובתה באופן אחר.

החתם סופר כתב דברים דומים. בשונה מהפרי מגדים, הוא לא תלה את אי-קיום המצווה באופנים האחרים בהגדרת חז"ל, אלא ברצונו של האדם –

שו"ת חתם סופר חלק א (אורח חיים) סימן טו

כל אדם רוצה לצאת ידי חובתו כתיקון חכמים ... ומהאי טעמא נמי פשוט דקידוש היום שלנו על היין דאורייתא, וספיקו להחמיר, אף על גב דמן התורה לא בעי יין ולא מקום סעודה, ויצא ידי חובתו בימקדש השבת' שבתפלת שמונה עשרה, מכל מקום כל אדם רוצה לצאת ידי חובתו כתיקון חכמים על היין ובמקום סעודה

וכך פסק במשנה ברורה –

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רעא ס"ק ב

אין מדרך העולם לכוון לצאת את המצוות עשה דיזכור' בתפלה, כיוון שיש לו יין או פת ויכול לקדש עליהן אחר כך בברכה כדן, וטוב יותר שיצא אז המצוות עשה דאורייתא משיצא עתה ויהיה בלא כוס ושלא במקום סעודה

יסודם הוא שאדם לא מתכוון לצאת ידי חובתו מדאורייתא על ידי ההזכרות בתפילה. אדם רוצה לקיים את המצווה כתיקנה, כדרך שקבעו חז"ל, על כוס הקידוש.

❖ הרחבות – הזכרת 'זכר ליציאת מצרים' בקידוש שבתפילה

האם המשמעות היא שבכל יתר אזכורי קדושת השבת אין קיום של מצוות 'זכור את יום השבת לקדשו'? בפתח השיעור הובאו דברי תנאים שונים שאמרו שמקיימים את המצווה באופנים שונים – על ידי מניית ימי השבוע ביחס לשבת, על ידי קניית דברים מיוחדים לשבת, ועוד. השל"ה להלכה הביא דוגמא נוספת לקיום מצוות הזכירה –

של"ה מסכת שבת פרק נר מצוה אות ט

אדם המבקר לחבירו בשבת שחרית, לא יאמר לו כדרך שאומר בחול 'צפרא טבא', רק יאמר לו 'שבת שלום' או 'שבת טוב', לקיים (שמות כ, ח) 'זכור את יום השבת לקדשו'

אין זה סביר להניח שהוראה זו של השל"ה מתייחסת אך ורק לאדם שלא קידש על היין, ואף לא התפלל, ועל כן יש לו צורך לברך את רעהו ב'שבת שלום' בכדי לקיים את המצווה. במציאות זו סביר יותר שהשל"ה היה מורה לו להתפלל ולקדש על היין! מדברי השל"ה עולה, שאמנם יוצאים ידי חובת מצוות 'זכור את יום השבת לקדשו' בקידוש על היין, אך ניתן וראוי לקיים את המצווה בכל האופנים האחרים שלמדנו. וכעין זה כתב בפסקי תשובות –

פסקי תשובות הערות סימן רעא הערה 30

מדין תורה חובה אין עליו, כי כבר קדשו בתפילה (ורק מדברי חכמים עדיין החובה לקדשו על הכוס ובסעודה), מכל מקום מצווה קיומית איכא מן התורה בכל פעם שמקדשו (דודאי לא גרע מימות החול, דכשזכר לקדש את יום השבת

מקיים מצות עשה זכור את יום השבת לקדשו) ... וכעין תפילין שיוצא האדם ידי חובתו בהנחתו פעם אחת, וכשמניחו שוב מקיים שוב מצוות עשה מן התורה, הגם שאין חובה עליו להניחו ... כן הוא מצוות 'זכור את יום השבת לקדשו' ... והשתא דאתינן להכא, שוב אפשר לומר דאעפ"י שאדם מכוון מסתמא לצאת את חובתו בשעת הקידוש על הכוס, מ"מ גם כשמקדשו בתפילה מקיים מ"ע מן התורה

במצוות רבות יש הבחנה בין האופן המוגדר של קיום המצווה, לבין אפשרויות לקיים את המצווה פעמים נוספות ובדרכים נוספות.
מצוות קידוש דאורייתא נעשית בקידוש על הכוס. אך יש מצווה לקיימה באופנים האחרים – בתפילות, בברכת "שבת שלום", או בכל אופן אחר שראינו.

ב. קידושא רבה

האם קידוש היום הוא מצווה דאורייתא?

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קו עמוד א

זכור את יום השבת לקדשו - זוכרהו על היין בכניסתו. אין לי אלא בלילה, ביום מנין - תלמוד לומר זכור את יום השבת

וכך נפסק להלכה –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רפט סעיף א

יהיה שלחנו ערוך ומטה מוצעת יפה ומפה פרוסה כמו בסעודת הלילה, ויברך על היין בורא פרי הגפן, והוא נקרא קידושא רבא

הגמרא מביאה את הלימוד, ממנו למדנו שיש לעשות קידוש על היין בכניסת השבת, ואומרת שהלימוד כולל את הקידוש הנעשה בבוקר יום השבת. המהר"ם הסיק מכך שיש חובה דאורייתא לקדש קידוש ביום –

ספר תשב"ץ קטן (לתלמיד המהר"ם מרוטנברג) סימן תקסג

מהר"ם ז"ל התענה בסוף ימיו שני ימים טובים של ראש השנה, וקידש לבני ביתו קידושא רבה, מטעם שהקידוש הוי דאורייתא

אך לכאורה לפי רוב הראשונים שלמדנו בחלק הראשון של השיעור אין זה סביר לנקוט שקידוש היום הוא חובה מדאורייתא. לפי השיטות הסוברות שמצד הדין מצוות הקידוש נעשית בכל אזכור, וחכמים תיקנו שיקדש בכניסת שבת על הכוס, גם אחרי ביאור המשנ"ב ושאר האחרונים שהלכו בשיטתו, קשה לומר שלא מתכוונים לצאת ידי חובת קידוש עד שיקדש גם בבוקר. ואכן רוב הראשונים חלקו על המהר"ם –

השגת הראב"ד על הרמב"ם הלכות שבת פרק כט הלכה י

כבר נתקדש היום בכניסתו על היין ... וכשדרשו (פסחים קו) 'אין לי אלא בלילה, ביום מנין?' אסמכתא היא, דעיקר קידושא בלילה כתיב, מדכתיב 'את יום' ולא כתיב 'ביום'

אם זו אסמכתא, יש לברר מדוע חכמים תיקנו את הקידוש הנעשה ביום, ומדוע הסמיכו אותו לאותה הדרשה. הר"ן התייחס לכל השאלות הללו –

חידושי הר"ן מסכת פסחים דף קו עמוד א

'אין לי אלא בלילה, ביום מנין? תלמוד לומר: "את יום". משמע לי דהך דרשא אסמכתא בעלמא היא, דאי קדושא דיממא מדאורייתא, היכי לא אמרינן אלא 'בורא פרי הגפן' ותו לא, והרי ברכה זו ברכת הנהנין היא ולא מעין קדוש! אלא קידושא דאורייתא – דליליא הוא, דהוי בכניסתו. אלא –

- א. משום דכבוד יום עדיף מכבוד לילה ראו חכמים לעשות ביום זכר לקידוש, דהיינו 'בורא פרי הגפן' ותו לא, שהוא התחלת קידוש של לילה;
- ב. ועוד, שלפי שאין אומרים שירה אלא על היין, כיון שמברכים על היין בתחלה שלא כדרך שאר סעודות, הוי כעין שירה ושבח לקדושתו של יום

לפי התירוץ הראשון של הר"ן, חכמים קבעו לעשות מעין קידוש גם ביום. אמנם זו לא מצוות קידוש, אך יש בזה מצווה של כבוד שבת.

לפי התירוץ השני, היין ששותים בסעודת הבוקר הוא מצד שירה ושבח לקדושתו של היום, ואינו חלק מהקידוש. היו מהראשונים שכתבו בצורה חדה יותר ששתיית היין ביום אינו קידוש כלל –

מהר"ם חלאווה מסכת פסחים דף קו עמוד א

אין זה קידוש ממש, שכבר נתקדש היום פעם אחת, ולא מצינו לקדוש בית דין ללילה וליום! אלא שהחכמים תקנו לקבוע סעודתו על היין, ומסמכי ליה אקרא, אבל מדרבנן הוא

אם כך ניתן לסכם שלוש שיטות בראשונים בהגדרת קידוש היום –

מהר"ם – חיוב דאורייתא, כקידוש הערב.
ר"ן (בתירוץ הראשון) – מעין קידוש.
מהר"ם חלאווה – קביעת הסעודה על היין, ולא קידוש כלל.

מדוע הוא נקרא "קידושא רבה"?

בהמשך אותה הסוגיה בפסחים, הקידוש של היום נקרא 'קידושא רבה'.
המקובלים הסבירו שזהו אכן קידוש גדול במיוחד –

רמב"ן שמות פרק כ פסוק ח

ובמדרשו של רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר אות קפב) הזכירו עוד סוד גדול בזכור ושמור, ועל הכלל תהיה הזכירה ביום והשמירה בלילה, וזהו מאמר החכמים (ב"ק לב ב) שאומרים בערב שבת באי כלה באי כלה, באו ונצא לקראת שבת מלכה כלה, ויקראו לברכת היום קדושא רבא (פסחים קו א) שהוא הקדוש הגדול, ותבין זה

יתכן ושיטתם משתקפת בשיטת המהר"ם, שכתב שקידוש היום הוא דאורייתא.
אך רוב הראשונים לא למדו כך -

רבינו יהונתן מלוניל על הרי"ף מסכת פסחים (לפי דפי הש"ס) גמרא דף קו עמוד א

זכרהו על היין, שיקדשו עליו קידושא רבה וקרינן ליה קידושא רבה משום כבוד שבת, אף על גב דליכא תוספת דברים אלא בורא פרי הגפן לבדו

רבינו יהונתן הבין שאכן לשון "רבה" אינו יכול להתייחס לקידוש, שהרי אין בזה קידוש מסודר. לכן הוא כתב שלשון "רבה" רומז לקיום מצוות כבוד שבת.
הר"ן כתב בצורה קיצונית יותר -

חידושי הרי"ף מסכת פסחים דף קו עמוד א

וקראוהו קדושא רבא לכנוי לפי שאינו עיקר כקדוש של לילה וזוטר שיעוריה כדקרי' לסמיא סגי נהור

הר"ן, לשיטתו, סובר שלא היה ראוי לקרוא לקידוש "קידוש הקטן", ולכן קראו לו "קידוש הגדול", דווקא מכיוון שאין לו את אותה רמת חיוב של קידוש הערב.

אם כך, במקביל למחלוקת שלמדנו אודות חיוב קידוש היום, יש מחלוקת מדוע קידוש זה נקרא "קידושא רבה" –

המקובלים כתבו שזהו אכן קידוש גדול במיוחד (במקביל לשיטה הסוברת שקידוש היום דאורייתא).
רבינו יהונתן כתב שזה רומז על קיום מצוות כבוד שבת שבקידוש זה (במקביל לשיטה הסוברת שקידוש היום הוא חלק מקיום כבוד שבת).

הר"ן כתב שבאמת מדובר בקידוש קטן (במקביל לשיטות הסוברות שזו חובה דרבנן שיין ילווה את הסעודה, ולא שמקיימים בזה מצוות קידוש).

העמקה במשמעות המחלוקת

המהר"ם חלאווה (וראשונים נוספים) סוברים ששתיית היין בסעודת היום אינה קידוש כלל. אנו נימקנו את השיטה הזאת לאור גברי מצוות הקידוש שלמדנו בחלק הקודם של השיעור. אין ספק שמצוות הקידוש מתקיימת בערב, אם כך האדם כבר יצא ידי חובתו, וקידוש היום לא יכול להיות חובת קידוש מדאורייתא.
אך לאור דברי הרמב"ן שלמדנו בתחילת השיעור, הבעיה עמוקה יותר. והרמב"ן עומד עליה שם –

רמב"ן שמות פרק כ פסוק ח

אמרו (ברכות כ ב) 'נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה', וזה על קידוש הלילה, לפי שכל הטעונים קידוש מתקדשים בכניסתן פעם אחת ... אבל (קידוש) ביום אסמכתא, ואין אומרים בו 'מקודש' כלל, שדיינו בפעם אחת בכניסתו. וכן על היין – אסמכתא ואינו קבע כלל

כפי שלמדנו (וכפי שביאר הרב ליכטנשטיין), הרמב"ן הסביר שהקידוש מחיל את קדושת השבת בפועל. בהגדרה ניתן לקיים את הקידוש הזה רק בכניסת השבת. ביום השבת, אחרי שכבר נמצאים עמוק בקדושת השבת, לא יתכן שתחול חובת קידוש כזאת!

לאור שתי הבעיות הללו, צריך להבין את שיטת המהר"ם והמקובלים, מהם עלה שקידוש היום הוא חיוב דאורייתא.

ניתן להרחיב את הדברים שהצענו לעיל לאור השל"ה. אמנם השבת כבר התקדשה, אך בפעולות רבות ניתן להוסיף לקדושת השבת. כשם שהשל"ה כתב שבאמירת "שבת שלום" האדם מקדש את השבת, למרות שכבר קיים את מצוות הקידוש, כך התורה מצווה שיוסיף קדושה נוספת על ידי קידוש היום.

אך צריך לעמוד על משמעות הקדושה הנוספת.
הרב ליכטנשטיין עמד על כך -

קדושת אביב שער א "קידוש" עמוד 115

מכיוון שהשבת מורכבת משתי חטיבות זמן שונות, הלילה והיום, נצרכות שתייהן לקידוש, ולכן מקדשים בלילה, וחוזרים ומקדשים ביום. ברם, אפשר להציע שסיפור דברים וזכירת שבח שייכים במיוחד למעבר שבין חול לקודש, ולכניסת היום הקדוש. לכן די להם שייאמרו פעם אחת כהצהרה. ממילא עיקר הקידוש מן התורה הוא בלילה, משום שהצהרה זו נאמרת כתגובה לכניסת השבת, בזמן המעבר וחילופי הזמנים

רבנות – סימן רע"א סעיפים א-ב

סיכום

מצוות 'זכור את יום השבת לקדשו'

במעמד הר סיני, בין עשרת הדברות, נצטוונו 'זכור את יום השבת לקדשו'. התנאים הוציעו מספר אופנים לקיים את המצווה הזאת במשך השבוע, ולא בהכרח בשבת –

1. מכילתא דרבי ישמעאל – להוסיף על השבת מלפניה.
2. אלעזר בן חנניה – אם מזדמן מאכל מיוחד, יקנה אותו בשביל השבת. וכך נהג שמאי הזקן בפועל.
3. רבי יצחק – מניית ימי השבוע ביחס לשבת, כך שהשבת תהיה הציר של השבוע.

בילקוט שמעוני דרשו מהפסוק שהזכירה צריכה להיעשות בפה.

במסכת פסחים (דף נד) דרשו שהזכירה תעשה על היין.

במסכת ברכות (דף כ' ע"ב) נאמר שנשים חייבות בקידוש מדאורייתא. עולה שמצוות הקידוש היא מדאורייתא.

מצד שני, באותה המסכת (דף ל"ג ע"א) נאמר שחכמים תיקנו את הקידוש.

במסכת נזיר (דף ג' ע"ב) דרשו מהפסוק שאסור לנזיר לשתות יין, אפילו יין קידוש. הגמרא תמהה על זה – הוא מושבע ועומד מהר סיני!

המפרש פירש שמצוות הקידוש על היין היא מצווה דאורייתא (והוא מושבע עליה מהר סיני, כך שלא יתכן שקבלת הנזירות תדחה מצווה שהוא מצווה עליה מראש).

ר"ת (ובעקבותיו הרשב"א) פירש שהגמרא תמהה – הרי אין חיוב דאורייתא לשתות יין קידוש (כך שלא ייתכן שהפסוק התכוון לרמוז שהנזיר לא ישתה יין קידוש).

מלשון הר"ן גם משמע שהלך בדרכו של המפרש. הר"ן (בחידושיו על מסכת שבת דף כ"ג ע"א) הקשה כיצד יתכן שמצוות נר חנוכה תדחה את הקידוש על היין, הרי הקידוש על היין הוא מדאורייתא! מהקושיה ברור שהר"ן סבר כמפרש על מסכת נזיר, שחיוב הקידוש על הכוס מדאורייתא.

אך רוב הראשונים (הרי"ד, רשב"א, רמב"ם, ר"ת) ופסקו שחיוב הקידוש הוא מדאורייתא, ואילו התקנה שהקידוש ייעשה על היין הוא מדרבנן.

היחס בין החיוב דאורייתא לחיוב מדרבנן

מהו היחס בין חיוב הקידוש הדאורייתא לבין קיום מצוות הקידוש על הכוס?

לפי הרמ"ע מפאנו, הדגמ"ר ורע"א עולה שיוצאים ידי מצוות קידוש דאורייתא על ידי אמירת כלשהי (בקבלת שבת, בתפילת שבת, ויתכן שאפילו באמירת 'שבת שלום'). לאחר שעשו כך, הקידוש שנעשה על היין הוא מצווה דרבנן.

לפי הפרי מגדים, החת"ס, והמשנ"ב – אמנם מדאורייתא, לפני התקנה, הייתה יכולת לצאת ידי חובת מצוות קידוש בתפילות ואמירות ללא כוס, אך מאחר שתיקנו חז"ל שהקידוש ייעשה על הכוס, המצווה נעשית בצורתה השלמה ביותר על הכוס, וממילא לא יוצאים ידי חובת המצווה מדאורייתא בלעדיה.

מספר נפקא מינות מההגדרות הללו –

1. הרמ"ע מפאנו כתב שאין לדחוק במי שמתעכב מלקדש בכניסת השבת, מאחר שכבר אמר קבלת שבת ויצא ידי חובת המצווה מדאורייתא. על פניו הפרי מגדים והחת"ס יחלקו על כך.
2. הדגמ"ר פסק שקטן יכול לקדש על הכוס ולהוציא ידי חובה איש או אישה שהתפללו קבלת שבת או תפילת שבת, מכיוון שהקטן חייב מדין חינוך, והגדולים חייבים רק מדרבנן, שהרי הם כבר קיימו את המצווה מדאורייתא!

מהפרי מגדים חת"ס ומשנ"ב עולה שהקטן לא יוכל להוציא את הגדול ידי חובה, מכיוון שהגדול עדיין חייב במצווה מדאורייתא.

3. הדגמ"ר העלה ספק – איש שהתפלל את קבלת השבת ותפילת ערבית, ואשתו לא התפללה. האם הבעל יכול להוציא את אשתו ידי חובת קידוש כעת? הרי הוא חייב בקידוש רק מדרבנן, והיא עודה חייבת מדאורייתא! הדגמ"ר תירץ שהאיש ערב למצוות אשתו, ולכן יכול להוציאה ידי חובת הקידוש. רע"א תירץ שבד"כ האישה, גם אם לא התפללה, אמרה 'שבת שלום' או משהו בסגנון, ועל פניו יוצאים ידי חובת המצווה מדאורייתא גם בברכה שכזו.

מהפרי מגדים, חת"ס ומשנ"ב עולה שהשאלה כלל אינה נכונה. האיש שהתפלל קבלת שבת וערבית לא קיים את המצווה דאורייתא, שהרי כוונתו הייתה לקיים אותה על הכוס! הלכך כל המשפחה חייבים במצווה מדאורייתא, ויכולים להוציא זה את זה.

מהדברים היה יכול להישמע שלפי הדגמ"ר ודעימיה מקיימים את המצווה דאורייתא בהזדמנות הראשונה בה מקדשים את השבת בדברים, ומהפרי מגדים ודעימיה מקיימים את המצווה דאורייתא רק בקידוש על הכוס. הצד השווה – שניתן לקיים את המצווה דאורייתא פעם אחת, על ידי דיבור אחד מסויים. אך השל"ה כתב שבכל פעם שאדם מברך את רעהו בברכת 'שבת שלום', הוא מקיים בזה את מצוות 'זכור את יום השבת לקדשו'.

מכאן למדו אחרונים שאמנם יוצאים ידי חובת קידוש בקידוש על הכוס, ובלעדיו לא יוצאים ידי חובת המצווה (אלא אם כן יש אונס כלשהו). אך ניתן לקיים את המצווה פעמים רבות, בכל האופנים שלמדנו – בהכנות לשבת, בתפילות ואפילו בברכת 'שבת שלום'.

קידושא רבה – האם חיובו מדאורייתא?

הגמרא (מסכת פסחים דף ק"ו ע"א) דורשת מהפסוק שיש חיוב קידוש גם ביום, ולא רק בלילה. המהר"ם למד שחובת קידוש זה הוא מדאורייתא.

הראב"ד כתב שלא יתכן לומר שחובת קידוש זה הוא מדאורייתא, שהרי כבר קידש בערב! הר"ן כתב שתי אפשרויות מדוע מקדשים ביום אם אין חיוב דאורייתא –

1. כדי לכבד את השבת, עושים מעין קידוש שנית.
 2. יש חיוב לשיר ולשבח בסעודה, וזה נעשה היטב בליווי של יין.
- המהר"ם חלאווה נקט כעמדה זו, שחכמים הורו לקבוע את הסעודה על היין, אך בעצם זה לא קידוש כלל.

מדוע קידוש זה נקרא "רבה"

המקובלים כתבו שקידוש זה הוא קידוש גדול ומשמעותי במיוחד, ולכן הוא נקרא "קידושא רבה". לכאורה שיטה זו מתאימה לשיטת המהר"ם.

רבינו יהונתן מלוניל כתב שהוא קידוש "רבה" במובן של כבוד השבת הנעשה בעזרתו, לא מבחינת הקידוש (שהרי לא מקיימים בו את מצוות הקידוש).

הר"ן כתב שזהו לשון "סגי נהור", ורומז לכך שזהו קידוש משמעותי פחות מהקידוש הרגיל.

עלו שתי סיבות לטעון שקידוש היום אינו דאורייתא –

1. האדם יצא ידי חובת מצוות הקידוש בלילה!
2. על סמך דברי הרמב"ן (והרב ליכטנשטיין) – הקידוש מייצר ומחיל את הקדושה. יצירה זו נוצרת בעת כניסת השבת, ולא בעיצומו של יום!

הרב ליכטנשטיין מסביר שבאמת יש שתי מהויות שונות, לקדושת הערב ולקדושת היום. אמנם הקדושה השורה בכניסת שבת היא המשמעותית יותר, ולכן קידוש זה מכיל את ברכת "מקדש השבת". אך ליום השבת יש מהות נוספת של קדושה, ויש לקדש גם אותה.

בשיעור זה למדנו על מצוות 'זכור את יום השבת לקדשו'. בשיעור הבא נלמד כמה מדיני קידוש על הכוס.